

IV. ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

Гоштинар С.Л.,

канд. юрид. наук, доцент кафедри соціально-
правових дисциплін Одеського державного
університету внутрішніх справ

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ

Стаття присвячена комплексному вивченню функціонального призначення кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства України як невід'ємної складової механізму захисту земельних прав. В статті аналізується ефективність кримінальної відповідальності за земельні правопорушення як засіб послідовного вирішення задач зміцнення законності в галузі земельних відносин. Досліджуються відновлювальна, виховна, компенсаційна, каральна, превентивна та інші функції кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства.

Ключові слова: земельне правопорушення, земельне законодавство, функції юридичної відповідальності, кримінальна відповідальність, земельна ділянка, злочин.

Стаття посвящена комплексному изучению функционального назначения уголовной ответственности за нарушение земельного законодательства Украины как неотъемлемой составляющей механизма защиты земельных прав. В статье анализируется эффективность уголовной ответственности за земельные правонарушения как средство последовательного решения задач укрепления законности в сфере земельных отношений. Исследуются восстановительная,

воспитательная, компенсационная, карательная, претентивна и другие функции уголовной ответственности за нарушение земельного законодательства.

Ключевые слова: земельный правонарушения, земельное законодательство, функции юридической ответственности, уголовная ответственность, земельный участок, преступление.

This article is devoted to studying the complex functionality of criminal liability for violations of land legislation of Ukraine as an integral part of the mechanism of protection of land rights. In this article the effectiveness of criminal liability for violations of land as a means of solving problems consistent rule of law in the sphere of land relations is analyzed. Renewable, educational, compensatory, punitive and prevention functions of criminal liability for violations of land legislation are investigated .

Keywords: land violations, land legislation, functions of legal liability, criminal liability, land, crime.

Постановка проблеми. Складні процеси, що відбуваються в Україні та пов'язані з утвердженням загальнолюдських цінностей, побудовою правової держави і формуванням громадянського суспільства, зумовлюють новий зміст кримінальної відповідальності. Перехідний період змушує по-новому поглянути на проблематику кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства. Ефективність роботи механізму кримінальної відповідальності значно залежить від того, наскільки чітко визначено її цілі, що в кінцевому рахунку позначається на якості законності і правопорядку в земельній сфері.

Земля, виконуючи різносторонні функції, залишається об'єктивним фактором безпечного існування людей та всіх компонентів навколишнього природного середовища. Від її стану багато в чому залежить і якісний стан довкілля, як сукупність його природних та набутих під впливом антропогенної діяльності властивостей, які повинні відповідати встановленим екологічним, санітарно-гігієнічним нормативам, оскільки вони забезпечують нормальні умови для розвитку і

відтворення живих організмів, у тому числі життєдіяльності людини.

Разом з тим, на землю як елемент довкілля посилюється негативний антропогенний вплив, особливо небезпечний у випадках її забруднення шкідливими речовинами. Ці обставини і зумовили необхідність встановлення кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні винні посягання, які завдають шкоду нормальному якісному стану землі та в кінцевому рахунку негативно впливають на стан довкілля в цілому, створюючи екологічну небезпеку.

Аналіз ефективності кримінальної відповідальності має важливе значення для послідовного вирішення задач зміцнення законності, що повною мірою обґрунтовує актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз дослідження даної проблеми. При підготовці даної статті були проаналізовані праці ряду провідних науковців в галузі земельного права, теоретичні дослідження та висновки яких дали змогу змістовно висвітлити юридичну природу кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства. Зокрема, в означеній сфері проводили наукові дослідження: Андрейцев В.І., Балюк Г.Л., Берлач А.І., Гетьман А.П., Каракаш І.І., Костицький В.В., Кулинич П.Ф., Мірошнищенко А.М., Носік В.В., Оверковська Т.К., Саркісова Т.Б., Семчик В.І., Сидор В.Д., Титова Н.І., Шемчушенко Ю.С., Шульга М.В та інші.

Метою статті є комплексне вивчення та аналіз функціонального призначення кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства України як невід'ємної складової механізму захисту земельних прав.

Виклад основного матеріалу. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства є важливим елементом забезпечення раціонального використання та охорони земель. Вона реалізується у межах правовідносин між суб'єктом, який порушив приписи земельно-правової норми, з одного боку, і державою в особі її органів — з іншого. Юридична відповідальність спрямована на стимулювання додержання земельно-правових норм, відновлення порушених земельних прав, а також на запобігання вчиненню земельних

правопорушень. Юридичний зміст відповідальності полягає у безумовному обов'язку правопорушника зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру. Вид і міра цих наслідків передбачені відповідними санкціями правових норм.

Юридична відповідальність є центральним явищем (категорією) і права і законодавства [1, с. 101]. Можна виділити декілька основних поглядів на зміст цього поняття, які існують в сучасній правовій науці.

Перший погляд полягає в тому, що юридична відповідальність – це закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що належали йому. Таку ж думку висловлюють В.В. Лазарев: “Юридична відповідальність є обов'язок особи потерпати певні позбавлення державно-владного характеру, передбачені законом, за вчинення правопорушення”, С.С. Алексеев: “юридична відповідальність – це обов'язок особи понести заходи державного впливу (санкції) за вчинене правопорушення”, С.Н. Братусь: “юридична відповідальність – це виконання обов'язку на підставі державного або прирівнюваного до нього громадського примусу” [2, с. 123; 3, с. 167; 4, с. 14].

Для всіх зазначених визначень поняття юридичної відповідальності характерним є те, що акцент робиться на суб'єктивному розумінні цього явища, тобто юридична відповідальність розглядається з точки зору правопорушника, в чому має вираз юридична відповідальність саме для нього. Не заперечуючи ні в якому разі правомірність такого визначення, в той же час необхідно відмітити, що згаданий обов'язок є елементом змісту правовідносин юридичної відповідальності, тобто визначення юридичної відповідальності з урахуванням інших елементів цих відносин буде більш інформативним.

З іншого боку, юридична відповідальність – це застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примусу, що мають вираз у формі “позбавлень” особистого, організаційного або майнового характеру [5, с. 4].

Юридична відповідальність є однією з найважливіших гарантій конституційності, правопорядку та реалізації прав і свобод людини і громадянина, в тому числі й у сфері земельних правовідносин. Дослідження питань щодо сутності земельних правопорушень та юридичної відповідальності за їх вчинення є важливим і суттєвим не лише для юридичної науки, законотворення, а й практики правозастосування. Особливу значимість вони набувають в сучасних умовах, коли, з одного боку, порушуються гарантовані Конституцією та законами України права на землю, законність та правопорядок, а з іншого — існує тотальна безвідповідальність за порушення вимог земельного законодавства, що призводить до деформацій правосвідомості громадян.

Очевидним стає також, що в умовах сьогодення існуюча правова регламентація попередження та боротьби із земельними правопорушеннями є недостатньо ефективною. Вдосконалення методів і способів вчинення земельних правопорушень, вчинення їх організованими злочинними угрупованнями, залучення до участі в незаконних операціях посадових осіб органів державної України актуалізувало необхідність ґрунтовного дослідження земельних правопорушень як масового негативного соціального і правового явища, так і підстави виникнення правовідносин охоронювального типу [6, с. 1].

Вважаємо, що ефективний захист державою земель як проголошеного ст. 14 Конституції України основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави [7] є запорукою добробуту кожного громадянина в цілому. Важливою правовою формою такого захисту є кримінальна відповідальність як найбільш суворий вид юридичної відповідальності. Вона настає за вчинення злочинів та встановлюється лише законом. Кримінальний кодекс закріплює вичерпний перелік діянь, що визнаються злочинами, а кримінально-процесуальний — регламентує порядок притягнення до кримінальної відповідальності. Повноваженнями притягнення до цього виду відповідальності наділений лише суд. Ніхто не може бути визнаним винним у

вчиненні злочину та притягнутий до кримінального покарання інакше, ніж за вироком суду та у відповідності до закону.

Чинний КК передбачає покарання за такі злочини у сфері земельно-правових відносин: невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан чи захворюваність населення (ст. 238); забруднення або псування земель (ст. 239); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2); порушення правил охорони надр (ст. 240); порушення законодавства про захист рослин (ст. 247); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253); безгосподарське використання земель (ст. 254) тощо [8].

На думку Б. В. Єрофєєва, усі склади злочинів, пов'язаних із земельними відносинами, можуть бути поділені на два види: 1) спеціальні злочини, об'єктом яких є безпосередньо земельні відносини; 2) загальні, об'єктом яких поряд з іншими суспільними відносинами можуть бути й земельні відносини [9, с. 280].

За іншою підставою класифікації зазначені злочини можна поділити на чотири групи: 1) злочини, що мають екологічний характер; 2) злочини економічного характеру; 3) злочини, які посягають на землю як на об'єкт державного управління; 4) злочини, які мають безпосереднє відношення до того, що вирощується на землі.

Об'єктом злочину, що має екологічний характер є земля як об'єкт екосистеми (спеціальні склади – забруднення або псування земель (ст. 239 КК); порушення правил охорони надр (ст. 240); безгосподарське використання земель (ст. 254); загальні склади – порушення правил екологічної безпеки (ст. 236); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253) тощо.

Об'єктом злочину економічного характеру є земля як майновий об'єкт (загальні склади — умисне знищення або

пошкодження майна (ст. 194); необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196) тощо [10, с. 227].

Цікавим як з теоретичної, так і з практичної точки зору є визначення функцій кримінальної відповідальності за земельні правопорушення, що дозволить говорити про досягнення мети покарання. Почнемо з відновлювальної функції. Звісно, не можна говорити про всеохопний характер відновлювальної можливості кримінальної відповідальності. У результаті здійснення правопорушення відбувається порушення впорядкованості системи суспільних відносин. Матеріальні наслідки правопорушення – лише зовнішні прояви небезпеки. Правопорушник протиставляє себе всьому суспільству, а тому відновлювальну функцію необхідно розглядати не тільки як компенсацію шкоди, а й як здатність кримінальної відповідальності відновлювати суспільні відносини, правопорядок, моральні якості правопорушника. Вилучення злочинця зі сфери суспільних відносин, які він порушив, нормалізує їх, відновлює, приводить у стан упорядкованості. Умовний осуд злочинця також сприяє відновленню суспільних земельних відносин, оскільки на умовно засудженого може бути накладено певні обов'язки: компенсувати шкоду, утриматися від відвідування певних місць тощо. Посткримінальна поведінка злочинця також сприяє відновленню порушених суспільних земельних відносин.

Кримінальний кодекс України містить статті, що заохочують таку поведінку. Так, особа, яка добровільно здала зброю, звільняється від кримінальної відповідальності. У кримінальному законі існують норми, які безпосередньо спрямовані на припинення злочинів, наприклад: необхідна оборона; заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила злочин. Особи, котрі своїми діями припиняють злочинну поведінку, також сприяють відновленню суспільних відносин.

Ефективна боротьба з правопорушеннями, своєчасне і обов'язкове покарання винних створюють у громадянина уявлення про надійність існуючого правопорядку, зміцнюють віру у справедливість і міць державної влади, впевненість у захисті їх законних прав та інтересів. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня політичної та правової культури,

відповідальність та дисципліну громадян, і зрештою, укріплення законності та правопорядку. В цьому, власне і полягає значення виховної функції кримінальної відповідальності. Необхідно зазначити, що кримінальна відповідальність перш за все існує з метою охорони суспільного ладу. Поряд з цим охорона демократичного правопорядку не єдина мета кримінальної відповідальності. Остання також має за мету виховувати людей, тому, що правопорушення карається перш за все в свідомості людини.

Коли законодавець передбачає кримінальну відповідальність за конкретні правопорушення, він прагне їх відвернути, попередити. Без сумніву, тут мова йде про превентивний державний примус, завдання якого полягає в переборенні мотивів протиправної поведінки у свідомості людей, якщо такі мотиви існують. Не завжди мотив страху перед покаранням спроможний перебороти мотиви, які протистоять йому, але цілком очевидно, що для багатьох суб'єктів він стає вирішальним та утримує їх від правопорушень. Кримінальна відповідальність таким чином здійснює функцію загального попередження правопорушень. Попереджувальну функцію в українській правничій літературі пов'язують з репресивно-каральною. Вона покликана забезпечувати формування у особи мотивів, що спонукають додержуватись законів, поважати права і законні інтереси інших осіб [11, с. 17].

Соціальне призначення кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства — охорона суспільних земельних відносин — реалізується в її правоохоронній і виховній функціях. Кримінальна відповідальність спрямована на виховання як правопорушника, так і інших членів суспільства (виховна мета). Виховна функція спрямована на формування у суб'єктів земельних відносин потреби правомірної поведінки та усвідомленого ставлення до наданих земельних прав і покладених обов'язків. Ця функція сприяє зміцненню у громадян віри у справедливість, у захист належних їм прав і свобод, підвищує рівень правової культури громадян, правову дисципліну та активність у сфері права. «Виховати» означає привити, впливаючи на волю і свідомість особи, повагу до

загальнообов'язкових правил, що встановлені державою, показати, що порушення цих правил є негативним явищем, яке відображається на суспільному житті, успішній діяльності тої чи іншої організації і нарешті на благах самої винної особи. Такий вплив реалізується інститутом кримінальної відповідальності. Виховна функція посилюється, якщо виноситься громадський осуд, бо він відбиває ставлення самого суспільства (колективу) до порушника земельного законодавства. Істотний вплив виховної функції починає проявлятися вже на першій стадії реалізації кримінальної відповідальності, коли оформляються матеріали справи, застосовуються процесуально-забезпечувальні заходи, які обмежують права і свободи порушника. Такий вплив здійснюється і на другій стадії реалізації кримінальної відповідальності, коли виноситься рішення по справі, в якій осуджуються дії правопорушника та назначається певна міра кримінальної відповідальності. Але основний виховний вплив кримінальної відповідальності проявляється на стадії виконання рішення про покарання чи інше стягнення, що застосовується до правопорушника.

На думку М.П. Трофимової, каральна функція юридичної відповідальності — це відповідний принципам юридичної відповідальності напрямок правового впливу норм юридичної відповідальності на суб'єктів правопорушення, що полягає в осуді, позбавленнях особистого або майнового характеру [12, с. 11].

П.А. Кабанов вважає, що «каральна функція юридичної відповідальності — це один з основних напрямків правового впливу юридичної відповідальності на суспільні відносини, правовідносини, поведінку й свідомість правопорушника, який обумовлено закономірностями суспільного розвитку, що розкриває її каральний характер та переслідує мету кари, попередження, відновлення та виховання» [13, с. 104].

Кримінальна відповідальність тут виступає уособленням негативної реакції держави на скоєне правопорушення; це акт покарання від імені держави та засіб запобігання нових правопорушень. Покарання реалізується або шляхом зміни правового статусу порушника завдяки обмеженню його прав та свобод, або ж шляхом покладення на нього додаткових

обов'язків. Однак, покарання не є самоціллю відповідальності, оскільки вона не повинна принижувати правопорушника чи бути жорстокою. На думку О.Ф. Скакун ця функція притаманна, насамперед, кримінальній відповідальності. Каральні санкції мають відносно визначений характер, встановлюють вищу або нижчу межу покарання (стягнення): його призначення залежить від обставин правопорушення, ступеня вини, характеристики особи та інших обставин. Засоби здійснення каральної функції досить різноманітні — це фіксація в правових нормах правообмежень, осуд, ліквідація колективного або фізичного суб'єкта, обмеження майнових прав, обмеження особистих немайнових прав [14, с. 437].

Висновки. Кримінально-правова відповідальність за порушення земельного законодавства виявляється в кримінальному переслідуванні злочинних порушень земельного законодавства. Кримінальна відповідальність за вчинення земельних правопорушень виконує ряд важливих функцій: вона виступає як засіб забезпечення виконання вимог земельного законодавства; відповідальність у зазначеній сфері є важливим елементом механізму гарантій земельних прав суб'єктів; норми цього інституту стимулюють додержання принципів земельного законодавства; в умовах переходу економіки країни до ринкових відносин зростає роль компенсаційної функції юридичної відповідальності. Також у сучасних умовах земельних перетворень важливого значення набувають відновлювальна, превентивна та виховна функції відповідальності за земельні правопорушення. Вони є засобом охорони та забезпечення встановленого у державі земельного правопорядку.

Література:

1. Серегина В.В. Государственное принуждение по советскому праву. Монография / Серегина В.В. – Воронеж, 1991. – 196 с.
2. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. Лит., 1966. – 187 с.
3. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2001. – 520 с.
4. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). – М. : Юрид. лит., 1976. – 216 с.

5. Измаилов О.В. Ответственность за нарушение земельного законодательства: автореф. дисс. ... к.ю.н. / Измаилов О.В. – М., 1973. – 18 с.
6. Саркісова Т.Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. / Т.Б. Саркісова. – Київ, 2012. – 19 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
9. Ерофеев Б. В. Основы земельного права (теоретические вопросы) : учеб. пос. / Ерофеев Б. В. – М. : Юрид. лит., 1971. – 328 с.
10. Земельне право України: підручник / М.В. Шульга, Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
11. Стрельник О.Л. Значення превентивної та виховної функцій юридичної відповідальності у профілактиці правопорушень / О.Л. Стрельник // Проблема правознавства та правоохоронної діяльності : збірник наук. праць. – 2002. – №4. – С. 13-18.
12. Трофимова М.П. Функции юридической ответственности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Трофимова М.П. – Самара, 2000. – 20 с.
13. Кабанов П.А. Карательная функция в системе функций юридической ответственности: монография / Кабанов П.А. – Тольятти: Изд-во ВУиТ, 2005. – 185 с.
14. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.

УДК 349.415 : 332.368 (477)

Попова А. О.,
аспірантка кафедри аграрного, земельного
та екологічного права Національного
університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ФОРМИ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ НЕБЕЗПЕЧНИМИ РЕЧОВИНАМИ В УКРАЇНІ

У даній статті досліджується та розкривається поняття правової форми охорони земель від забруднення небезпечними